

ZAJDE BADŽA*

POSTAVLJANJE PROBLEMA

U bogatoj i dugoj povesti Niša ekskluzivan položaj zauzima *Zajde Badža* – kultno mesto niških Roma, interesantna pojava, sa kojom ni većina Nišlija ne korespondira. U prvoj fazi istraživanja otvorili smo problem, sakupivši na jednom mestu sve ono što je zapisano i objavljeno o Zajde Badži (Đorđević i Todorović, 2001). I hronološko ređanje istorijskih, etnoloških i savremenih publicističkih napisa, onako kako su se pojavljivali, već dovoljno nagoveštava put transformacije otomanske, tj. muhamedanske legende u svojevrstan vid religijskog uverenja niških Roma, pretočen u sakralizovanje konkretnog prostora – sada kultnog. U drugoj smo etapi, u skladu s dosegnutim nivoom analize, izveli i ponudili na diskusiju nekoliko preliminarnih zaključaka o romskom sakralnom mestu (Đorđević i Todorović, 2001/2002). Nastavljajući rad na obradi Zajde Badže, u okviru obimnijeg istraživanja deset romskih kulturnih mesta, u ovom tekstu sintetizujemo dosadašnje rezultate.

OD OTOMANSKE LEGENDE

(tri zapisa)...

Dušanka Bojanić, pišući o Nišu u razdoblju turske vlasti do velikog rata 1683 (1983:131-132), prepričava

* Tekst je urađen u okviru rada na projektu *Romani Places of Cult and Culture of Deatg*, koji finansira PROGRAM ROMA CULTURE IN CENTRAL&EASTERN EUROPE (OSI, Budimpešta), i jeste sinteza napisa: Zajde Badža (Prikaz starijih i novijih zapisa o romskom kulturnom mestu), u: *Vere marjina i marjinske vere* (str. 251-260), JUNIR/Zograf, Niš 2001; Zajde Badža – kultno mesto niških Roma (Prerada otomanske legende u islamsko-hrišćansko svetilište), u: *Etno-kulurološki zbornik*, knj. VII (str. 77-82), Svrlijig 2001/2002.

Evliju Čelebiju, iz 1660, zapis o Zahide-badži, što je verovatno prvo spominjanje tog muhamedanskog predanja:

“Evlija Čelebija, između ostalog, pominje Zahide-badži. Sudeći po imenu (Zahide znači iskušenica, podvižnica) i po nadimku (badži znači sestra i počasni je naziv koje su dobijale supruge i ćerke poglavara beктаšijskih tekija), Zahida-badži je bila pobožna i uvažavana osoba. Ali, ne zna se kada je živela. Evlija Čelebija govori o njoj kao osobi o kojoj se u njegovo vreme ne zna mnogo. Zbog toga bi se moglo pretpostaviti da je ova pobožna niška muslimanska žena živela sredinom XVI ili u drugoj polovini XVI veka, svakako, dosta pre Evlijinog prolaska kroz Niš.

Turbe Zahide-badži ukazuje da je ona sama po sebi bila značajna osoba, jer bi, da je bila samo žena ili ćerka nekog derviškog šejha, bila sahranjena zajedno s njim. Sebilj koji je podigla bio je skroman, ali dragocen dar sugrađanima, zbog kulta vode u islamu, a i zbog neosporne potrebe Nišlija da dođu do zdrave pijaće vode...

Najznačajniji objekt koji je muslimanskom Nišu dala Zahide-badži bio je njena tekija. Među poznatim tekijama u Nišu, Evlija Čelebija je spomenuo tekiju na vrhu mosta koja je pripadala beктаšijama, zatim tekiju Zahide-badži i Hajdar-ćehajinu tekiju.

Postavlja se pitanje kojem je redu pripadala Zahide-badži. Svakako bi trebalo pretpostaviti da je ona pripadala nekom redu srodnom beктаšijama, a možda i beктаšijskom. Tekija kao arhitektonski objekat nije morala biti posebna građevina. Najčešće se u balkanskim gradovima stambena zgrada pretvarala u tekiju. Ova tekija postojala je i u drugoj polovini XIX veka.

U zvaničnim salnamama, godišnjacima, iz poslednjih godina turske uprave Nišom, pominje se turbe Zahide-badži kao postojeće. Istovremeno, u Nišu je postojalo i predanje o turbetu sa grobom 'neke Turkinje devojke', koje se odnosilo, po svoj prilici, na turbe Zahide-badži. Po toj legendi devojka je bila mlada i veoma pobožna usvojenica nekog bogatog Turčina iz Niša, koji je otišao na hadžiluk na ćabu. Kada je uoči Bajrama pomajka spremila dosta jela i slatkiša, devojka je zatražila jedan sahan jela koje je njen poočim najradije jeo, da mu ga odnese u Meku. Posle upornih molbi, pomajka joj ispuni želju i dâ sahan s jelom, a

devojka izade iz kuće 'i ne udari na gradska vrata, nego pravce preko gradskog bedema i preko rova'. Tu je nestala zauvek, a samo su u gradskom rovu nađene njene papuče. Kada je poočim došao sa ćabe, žena mu je ispričala sve o nestanku devojke. On je tada iz bisaga izvadio i dao ženi onaj isti sahan koji je ona sa jelom dala poćerci. Ispričao je da je taj sahan pun gurabija našao, sutradan po Bajramuš, u svojoj sobi u Meki.

Na mestu gde su ostale devojčine papuče, pobožni Turci viđali su nekakvu svetlost koju nije palila čovečja ruka. Na tom mestu sagrađena je lepa grobnica sa turbetom, delo poočima i ostalih Nišlija koji su verovali da se devojka posvetila. Ovo turbe nije trpelo pokrivač, zbog čega je tri puta građenio i tri puta se samo rušilo, pa je devedesetih godina XIX veka stajao grob otkriven da ga bije kiša i greje sunce.

Vrlo sličan motiv sreće se u legendi o turbetu Muja Babe u Skadru. On je bio sluga u Skadru, a svom gospodaru, koji je otišao na ćabu, odneo je pjatu sa halvom.

Turbe Turkinje devojke u Nišu nalazilo se blizu nekađasnjih beogradskih vrata u rovu."

Feliks Kanic, istraživač i putopisac, u više navrata obilazeći Niš (Petrović, 2000), najpre još za vreme Turaka, prilikom druge posete (1864), ostavlja crticu o legendarnoj devojci: "U neposrednoj blizini česme koju je sagrađio Hajdar-ćehaja video sam jedno tulbe, podignuto nad grobom neke niške devojke koja je postala čuvena zbog svog čudesnog putovanja u Meku i još jedno u kojem je počivala Deruni baba, čije je molbe Alah uvek uslišavao (Kanic, 1985:155)," ; potom, u oslobođenom Nišu (1887), zapisuje: "I na opisanoj mavarskoj glavnoj kapiji citadele je sultanov znak ustupio mesto srpskom grbu s orlom; uzalud sam, isto tako, tražio crveni saraj u kojem me je Abdurahman-paša onako strogo ispitivao. On je sravnjen sa zemljom, kao i turski stanovi, čiji su ga vrtovi ulepšavali svežim zelenilom, kao i tulbe svete, čije su kosti 1883. predate hodži najbliže džamije da ih sahrani... (Kanic, 1985:166)."

Milan Đ. Milićević, znani istoričar i državnik, bora-veći u Nišu odmah po oslobođenju od Turaka, 1878. godine, i radeći na tekstu "Niški okrug", objavljenom u knjizi "Kraljevina Srbija, novi krajevi" (1884: 96-98), živopisno i izvorno beleži muhamedansku legendu od samih Turaka:

“Blizu gradskih beogradskih vrata imaju neka dva turska groba (dve tulbe), koje Turci poštuju kao grobove svojih svetitelja. Vredi i njih pomenuti ovde kao jednu dopunu u opisu grada. Jedan je grob u rovu, a drugi pred samim vratima na glasiji.

Prvi je grob neke Turkinje devojke, koja se poštuje kao svetica, a drugi je grob nekoga Daruni-babe, takođe ugodnika božijeg, po muhamedovom zakonu.

O svetici devojci pričaju u Nišu Turci ovo:

Neki Turčin u Nišu, bogat čovek a bez poroda, usvoji neko siroče devojče, koje se, pored drugih dobrih svojstava, odlikovalo velikom pobožnošću.

Posle nekog vremena, Turčin poočim ode na čabu, da se pokloni grobu Prorokovu, što je jedna od prvih dužnosti svakog pobožnog muslimana.

U oči bajrama, turčinova žena spremi dosta jela i slatkiša, da po običaju na bajram podeli sirotinji. Poćerka joj priđe i zamoli je da joj da jedan sahan od onoga jestiva koje je njen poočim najradije jeo.

– A što će ti? upita pomajka.

– Da odnesem u Meku poočimu, i da ga ponudim, odgovori dete.

– Ne možeš ti, čedo moje, odgovori pomajka: – otići u Meku; gde je to sebe! To je preko mora!

– Ako! Meni će Bog pomoći da obradujem poočima moga.

I dotle je molila da joj se da jelo, dokle se pomajci ne dosadi; pa, više da je se otrese nego od kakve zbilje, da joj sahan sa jelom. Devojičica uzme sahan, iziđe iz kuće, i ne udari na gradska vrata, nego pravce preko beogradskog bedema i preko rova. Tu je nestane. Pomajka potrči za njom, ali je ne nađe nigde: ni na gradu, ni u rovu, niti igde na drugom mestu. Samo u rovu gradskom nađe njene papuče.

Od toga večera nigde se nije čulo ni glasa, ni našlo traga od toga devojičeta.

Kad se Turčin poočim vrati s Čabe, i zatraži poćerku, žena mu ispriča sve kako je nestalo devojičeta. Turčin otvori svoje bisage, i izvadi ženi onaj isti sahan koji je ona s jelom predala poćerci u oči bajrama.

– A otkud tebi taj sahan? upita uprepašćena bula.

– Sutra dan po bajramu, odgovori Turčin: – našao sam ga u mojoj sobi u Meki, i u njemu behu medene gurabije.

Posle toga, na onom mestu gde su ostale poćerčine papuće, neki pobožni Turci viđali su nekaku svetlost koju, vele, nije palila ruka čovečija.

Poočim, verujući i sam s ostalim Turcima da mu se poćerka posvetila, načini lepu grobnicu na onom mestu gde su nađene njene papuće, i pokrije je visokom tulbom. Tu su odmah pravoverni počeli dolaziti na molitvu Bogu i proroku.

To je niška pobožna priča o turkinji svetici devojci.

Još se dodaje da ta svetinja ne trpi pokrivača! Tri puta je tulba građena, i tri puta se sama rušila. Sad stoji grob otkriven te ga bije kiša i greje sunce po volji."

... DO ISLAMSKO-HRIŠĆANSKOG SVETILIŠTA (četiri zapisa i jedno svedočenje)

Đorđe Stamenković (1997:195-196), dugogodišnji direktor Istorijskog arhiva, prilježni beležnik crtica iz bliže prošlosti grada na Nišavi, nanovo je ukazao na romsko sveto mesto, ukazujući na njegovu današnju upotrebu:

"Svakog petka kraj niške Tvrđave u blizini Beogradske kapije može se videti stotinu upaljenih sveća. Jedan ugao ispod zidina niške Tvrđave osvetljen je. Vidi se noćna 'kultna vatra' kraj koje su okupljeni brojni niški Romi i ostali Muslimani našeg grada. Veliki broj Nišlija pita se otkada i zašto se održava ovaj kulturni običaj i otkada se niški Romi okupljaju oko ovog, u osnovi turskog spomenika. Običaj je star već više vekova. Još na početku 15. veka, u Nišu su bile poznate razne grobnice viđenijih Turaka čija su turbeta (grobovi) smatrana za sveta, kulturna mesta. U svom putopisu već 1660. godine čuveni putopisac Evlija Čelebija naveo je kako je u Nišu zatekao grobove čuvenog dobrotvora Hajdarnčehije, Sefer Babe, Mihalzdea i turski grob Zahide (Zajde) Badže čiji se ostaci danas nalaze kraj zidina stare niške Tvrđave.

Na grob Zahide (Zajde) Badže redovno izlaze niški Romi i Muslimani. U novije vreme mogu se videti strani studenti a pre svega oni iz arapskih zemalja. Kulturno 'sveto' mesto niških Roma ograđeno je skro-

mnom ogradom, zidine Tvrđave okrečene su i obojene; oko groba nalazi se manja klupa. Kraj groba okupljaju se stariji i mlađi Romi. Tom prilikom darivaju 'sveto mesto'. Ostavljaju ponešto metalnog novca, po koji beleg, peškir ili košulju. Zatim redovno u večernje časove pale sveće i mole se seni njihove svetice, odnosno mole se da im Zahide (Zajde) Badže pomogne, da im da zdravlje, donese sreću, ljubav i radost u porodici i životu. Ali Zahide (Zajde) Badže može primiti i kletve za sve one koji 'nisu dobri' pa otuda se Romi strogo čuvaju običaja da bilo koga ukunu ili mu požele koje zlo. Legenda o Zahide (Zajde) Badže u Nišu živi već nekoliko vekova. Niš se razvio. Napredovao. On se s pravom naziva gradom elektronike, pa ipak, niški Romi i dalje čuvaju svoj tradicionalni i narodni običaj; redovno izlaze na grob Zahide (Zajde) Badže paleći sveće i moleći, da im ona, koja pripada nekom kultu islamske bogorodice, podari zdravlje, sreću i radost... Nijedna vlast nije zabranjivala održavanje ovog običaja. Jedino su Nemci i Bigari za vreme II svetskog rata (1941-1944) zabranili izlazak na turbe Zahide (Zajde) Badže. Sa dolaskom slobode ponovo su se Romi okupili oko svog turbeta ali bez krova.

Slobodno možemo postaviti pitanje: zašto se obeležava uspomena na Zahide (Zajde) Badže u čiju se čast pale večernje sveće ispod zidina niške Tvrđave? Na ovo pitanje možemo odgovoriti samo na osnovu predanja koje je zabeležilo jednu legendu o starom turskom spomeniku u Nišu. Na turskom jeziku Zahide (Zajde) Badži označava pobožnu, čestitu, plemenitu ali i uvaženu devojkku, ženu. Prema tome Zahide (Zajde) Badže bila je Nišlijka ali jedna od značajnijih ličnosti. Ona nije bila kćer običnog derviškog šahije već devojka koja je sagradila sebilj, kako se na turskom jeziku zove česma, pa su njeni sugrađani sa 'niškog sebilja' pili zdravu, pijaću vodu. Tako je Zahidi (Zajde) Badže ispunila osnovni zakon islama darujući narodu Niša i okoline zdravu pijaću vodu. Prema tome u zvaničnim turskim analima (salnama) pominje Zahide (Zajde) Badži kao turbe (grob) 'neke turske devojke'. Devojka je bila mlada, pobožna. Bila je usvojenica niškog bogatog Turčina. Kada je jedne godine njen poočim pošao u Meku da poseti poznata mesta islama, oprostio se od porodice i dugo se zadržao na hadžiluku. Za to vreme njegova usvojenica ostala je u Nišu. Jedne večeri 'uoči Bajrama',

učinilo joj se kao da je 'čula' glas svoga poočima koji je tražio da mu se iz Niša što pre donese nešto za jelo. I Zahide (Zajde) Badže poverovala je tom glasu: zatražila je od pomajke jedan sahan (bakarnu zdelu) i u njemu pripremila svoje poklone, hranu za poočima i pošla na daleki put. Putujući za Meku devojka udari na pogrešna vrata, uputi se preko niškog Gradskog polja i tada joj se izgubi svaki trag. Uzalud su je niški Turci tražili. Od nje nije bilo ni traga, ni glasa. Posle nekoliko dana, nedaleko od Beogradske kapije, našli su samo par njenih devojačkih papuča. Bio je to znak da je tu pala i poginula braneći od nepoznatih nasilnika svoju čast i svoju čestitost. U znak sećanja na ovu plemenitu devojku kasnije su niški Turci podigli sveto turbe Zahide (Zajde) Badže. Ovo turbe sve do 1890. godine bilo je pokriveno. Najzad, niški Romi odlučili su da se grob otkrije, jer Zahide (Zajde) Badži i mrtva je zaslužila 'da je Sunce greje i da je kišne kapi kupaju'.

Niški Romi i danas veruju u ovu legendu. Oni dovode svoje mlade i pričaju im kako i danas 's neba' dolazi neka ruka i pali vatre na grobu Zahide (Zajde) Badže kako bi ona bila uvek osvetljena zbog svoje dobrote i nezaboravna."

Niška novinarka Mirjana Arsić (2000:22), koja se, sva je prilika, "krije" iza inicijala M. A., u skraćenom izdanju i romantično zbori o Zahide Badže, prepričavajući Milana Đ. Milićevića i Đorđa Stamenkovića:

"Grob mlade Turkinje postoji, a legenda o njemu kaže da je ona bila usvojenica nekog bogatog Turčina bez dece, koja se posvetila i o kojoj je pisao i Evlija Čelebija 1660, nazivajući ga grobom Zahide (Zejde) Badže. O njemu, bez navođenja imena, piše i Milan Milićević u delu delu *Kraljevina Srbija* u knjizi *Novi krajevi*. Oba pisca (Milićević i Stamenković) navode uglavnom iste osnovne elemente legende: devojka je jednog dana uoči Bajrama rekla pomajci da bi otišla kod poočima koji je, u to vreme, bio u Meki na Ćabi da mu nosi kolače, jer joj se on javio u snu. Majka ju je odvrćala od zaludnog nauma. Ona je bila uporna te je ova dade jedan sahan (bakarnu činiju) punu kolača više šale radi. Devojka je krenula, ali pogrešnim putem na Beogradska vrata pa preko gradskog polja i – tu joj se gubi svaki trag. Nešto je, ipak, ostalo. Kad je pomajka potrčala za njom našla je u rovu kod bedema njene papuče. Kad se poočim vrati sa Ćabe potraži

devojkicu a žena mu, uz plač, ispriča šta je bilo. On tada izvadi iz torbe onaj isti sahan koji je žena dala devojkicu i ispriča zaprepašćenju buli da ga je ujutru po Bajramu, našao u svojoj sobi punog medenih gurabija. Neki drugi Turci utvrdili su da se na mestu gde su nađene papuče vidi nekakva svetlost 'koju nije palila ljudska ruka'.

Tada se poočim ove devojkice i ostali Turci, uvereni da se ona posvetila, dogovore i podignu joj grob na mestu gde su nađene papuče. Grobnicu pokriju visokom tulbom. 'Pravoverni' su tu odmah počeli da dolaze na molitvu, a Milićević navodi još i to da 'ta svetinja ne trpi pokrivača: Tri puta je tulba građena i tri puta se sama rušila. Sad stoji grob otkriven, te ga bje kiša i greje sunce po volji'. Ovaj detalj pominje i Stamenković, napominjući da je tulbe stajalo do 1890. godine, kada su ga, kako on kaže, sklonili niški Romi jer 'Zahide Badži i mrtva je zaslužila da je sunce greje i kišne kapi kupaju'.

I to je romantična priča o dobroti i nezaboravu, a drugih istorijskih činjenica nema."

Etnolog Iva Trajković (2000:134-135) na isteku XX veka pokušava da protumači Zajdebaču, sada već ekskluzivno romsko svetilište:

"Pravo svetilište i kultno mesto današnjih niških Cigana može se smatrati Zajdebača u koju oni najviše veruju, često je posećuju i klanjaju joj se, te ovo kultno mesto, ostalo od Turaka, možemo smatrati njihovom crkvom.

Ovo svetilište se nalazi uz zid Niške tvrđave, desno od beogradske kapije. Ograđeno je sa nekoliko stubova od betona i metalnim lancem, a unutar njega se nalaze tri okrečena drveta i nekoliko kamena na kojima svakog četvrtka u popodnevnom satima Cigani pale sveće, ljube kamene blokove Tvrđave, i tiho izgovaraju želje i molitve. Po narodnom verovanju Zajdebača – Zajda je bila devojkica, Srpkinja, hrišćanka, sluškinja na dvoru turskog paše. Strastveno je zavolela islam i često se krišom klanjala pošto joj je kao hrišćanki bilo zabranjeno da to javno čini. Jednog jutra, posle pašinog odlaska u Meku, u ćabu, na poklonjenje Alahu, otišla je u nužnik i počela da se klanja, mada je to nedostojno prave vere. Tu je iznenada osetila nadprirodnu moć i poletela prema Meki noseći paši halve u sahanu. Kad je bila iznad bedema, desno od Beograd-kapije, ispala joj je sa

nogu jedna papuča. Na to mesto su kasnije Turci dolazili, ljubili okolno kamenje, palili sveće, i upućivali molbe Alahu, nadajući se da će se sve njihove želje ispuniti, a Zajdu su smatrali sveticom, mada je to u suprotnosti sa muslimanskim učenjem.

M. Milićević posle oslobođenja Srbije 1877. god. beleži: 'Blizu gradskih bedema postoji grob neke devojke Srpkinje koja se poštuje od muslimana kao svetica', što predstavlja pouzdan podatak o starosti svetilišta zvanog zajdebača.

Po narodnom predanju ovo svetilište postoji od davnina. Sem muslimana iz Niša, posećivali su ga muslimani iz Leskovca, sa Kosova i iz Makedonije, kao i pojedini pripadnici pravoslavne vere. Odlaskom Turaka, niški Cigani su nastavili da poštuju ovu svetinju. Ovde su dolazili bolesni s uverenjem da će ih Zajda izlečiti, bezdetke su se nadale porodu, majke su nakon molbi Zajdi verovala u dobar uspeh svojih sinova i kćeri u školi. Veruje se da će čoveka mimoći mnoge nedaće i zla ako se ovde klanja a pratiće ga sreća i blagostanje. Narod veruje da je Zajda mnogima pomogla. Sa svetilišta se odlazi unazad u znak velikog poštovanja. Novac koji vernici ostavljaju ne valja uzimati a ko bi ga uzeo ruka ili neki drugi deo tela bi mu se osušili ili bi ga snašla kakva druga nevolja.

Na ovom mestu je ranije bilo tulbe koje su Turci u tri navrata podizali a ono se rušilo samo od sebe. 'Ova svetinja ne trpi pokrivača'. Negde oko 1935-36. godine, vernici su uz pomoć džemata u Nišu podigli minijaturnu građevinu od lima u vidu džamije ali se i ona sama od sebe porušila. U svom džematu vernici su određivali lice koje se staralo o održavanju čistoće i reda i prodavalo je sveće, od čega je i živelo. Danas ove poslove obavlja jedna Ciganka, a izdržava se od poklona i prodatih sveća.

Po pričanju žitelja Čerga-male slično svetilište su imali u naselju u dvorištu nekog Ciganina, koji ga je porušio nakon što se preselio u društveni stan."

Publicista Nenad Jašić (2001:33-34), hroničar "iznutra" života i običaja niških Roma, na početku XXI stoleća ovako prenosi "priču" o Zajde Badži:

"Stari niški Romi veruju u Zajde Badžu (Zahida Badži) kao svog sveca i zaštitnika: Legenda o Zajde Badži se prenosila među Romima s kolena na koleno. Jedna vrlo pobožna mlada žena je radila kao sluškinja

kod neke bogate turske porodice. Pošto nije bila muslimanka, nije joj bilo dozvoljeno da klanja u kući. Zato bi ona oribala klozet i tamo bi klanjala. Za bajram je stari musliman, kod koga je radila, otišao u hadžiluk, a ona je poželela da mu odnese sahan sa alvom koju je njegova žena upravo napravila. Kada je to rekla njegovoj ženi, ona je prekorila da ne priča nešto što je nemoguće. Međutim, kada je izmakla pažnji svoje poslodavke, ona je uzela sahan sa turskom alvom i odletela u Meku, u džamiju gde se ovaj pobožni Turčin molio klanjajući. Spustila je sahan ispred njega i vratila se kući. Kada je molitva završena, Turčin se silno iznenadio ugledavši sahan sa alvom i prepoznavši da je to sahan iz njegove kuće. Ovaj pobožni čovek je naslućivao čije je to delo, pa je po povratku kući pozvao sve ukućane i poslugu i podelio im donesene poklone. Kada je došao red na ovu devojkicu, on je pozvao i pružio je sahan prema njoj. Tada je ona poletela kroz prozor a on je stao dozivajući za njom: 'Zajde Badži, Zajde Badži', (Zahida, Zajdo – odana bogu, badža – kućna služavka.) Odletela je i više se nikada nije vratila. Na mestu gde joj je ispala papuča u gradskom rovu, pored bedema, kraj Beogradske kapije, i danas stoji ograđen grob, turbe bez natkrivene ploče jer se veruje da grob nije trpeo nikakav pokrivač. Tri puta je građen i tri puta se sam rušio. Stari niški Romi veruju da nije trpeo pokrivač zato što je Zajde Badža živi svetac. Svakog četvrtka i svake nedelje niški Romi pale sveće na tom mestu, a ponekad dele i tursku alvu. To čine i danas.”

Prenosimo i svedočenje Neše Asića**, koji danas vodi brigu o svetilištu:

“(…)

– Na ovom mestu je bila ploča betonirana i neki, šta ja znam, budžovan naredio da se to obori. Doveo radnici, međutim, šta ispalo? Nekom je ruka iskrivljena, nekome je noga iskrivljena, nekome usta iskrivljena. A njemu šta se desilo: otiš'o sa kolima, možda tries, četeres metara, pravio sudar i momentalno na mesto je poginuo.

A dobro, kad je to bilo?

** Autori su obavili intervju 10. maja 2001. godine. Kako bi očuvala izvornost dijaloga, razgovor je bez ikakvih doterivanja skinut sa audio-trake.

– Prošle godine. A, međutim, evo, da vam ispričam celu situaciju. Oni što pričaju, ovi Romovi, to nije tačno. Ona je bila jedna verna sluškinja, radela je tu negde kod neke Turkinje isto. A ona je turske vere i jako je bila pobožna. Gazdarica je pravila halvu, onu znate, a gazda je mnogo obožavao tu alvu da jede, a on je bio na ratište. Međutim, šta je bilo. Ona je molila Boga, kaže, da je tu gazda, kaže, on mnogo obožava ovu alvu da jede, kad bi mi Bog dao krila da letim, da mu nosim na ratište. Međutim, ona je dobila krila i stavila u bakarno posuđe i odletela. Kad je odletela, jedno pet-šest metara pozadi gazde je stavila a nije se javila gazdi, a on je osetio još je vruća, osetio miris, čudi se ko je doneo tu alvu i nije ni znao o čemu se radi. Otvorio posuđe, uzeo onu alvu, pa je jeo. Međutim, odma po povratku, ona je letela, neko je opazio, pa je gađao u nju. Po povratku odande, ranjena bila, ona je izdržala do ovo mesto i tu je pala.

Znači, sada tu dolaze i Romi koji se prezivaju muslimanski, ili muslimani, a dolaze i pravoslavci?

– Dolazu pravoslavci, ma i bolesni ljudi. Svako koji zašta pali, svakome pomaže.

Je li ranije više dolazilo da pali sveće ili sad?

– Sad su više, sad više dolazu.

Otkad si ti zadužen za ovo?

– Ja... sestra je moja bila, samo ja što se tiče bolje sam upućen u te stvari... Sestra je bila tu, pa sam ja od sestre uz'o i ima skoro sedam-osam meseci.

Kad se ljudi okupljaju, četvrtkom?

– Samo četvrtkom.

A od koliko sati?

– Pa, ono neko pre podne dođe, neko posle podne... Romi su obećani, razumete. Oni su obećani da svakog četvrtka, neko ko je obećao da će pali, ako ne može to, on kući pali.

A jel' dolaze više popodne, pridveče, ili...?

– Dolaze popodne više.

A jel' dolaze kad je neki praznik, kad je Đurđevdan ili Vasilica?

– Pa, dolazu, dolazu ako je četvrtak, ako padne četvrtak obavezno dolazu. Bez obzira na praznik. Jer, pravo da vam kažem, ja, bez obzira... ja sam bio u Adven-

tističku crkvu, Pravoslavnu, pa onda sam Katoličku, a ovde, pa sad Jehovini svedoci sam i 'oću da vam kažem, Bibliju znam takoreći kao u prste.

A ti sam jel' slaviš nešto kući, pošteno?

– Slavim, ali nije obavezno da slavim. Jer kad imaš, svakog dana je praznik Bogu, Bog je to zabranio.

A jel' dovode ljudi decu svoju mlađu?

– Dovedu, dođu, kol'ko omladina dolazi ovde, neko za momci palu, šta znam da im se želja sviđaju, i nema kome da se ne ispunjava želja. Skoro je baš bila jedna sa sela Romkinja, šta znam, došla je tu, ne znam je, samo je poznam iz viđenja. I ona mnogo se žali od glave, međutim, šta je bilo. Ona je sedela tu, kažem ustani ovamo, kažem, i stavio sam je tu da se moli uz ovaj zid, da se moli njojzi, momentalno osećala odma' bolje, razumete.

Kad dolaze ti što hoće da im nešto pomogne Zajde Badža, jel' izgovaraju nešto rečima ili se samo ovako mole?

– Ne, u rečima izgovaraju i svaki je dužan meni da se ispooverava, zašto pali. Ja gi pitam, fino gi pitam, jel' na ovo mesto ne sme da me laže. I oni kažu. Jedna je zakačila tu konac. Kažem, zašto ste zakačili taj konac, kažem, tu neke mađije nemoj da mi praviš, to ne dolazi u obzir. Kaže, sve je u redu, kad dođu prosci, prosu me, posle jedno par dana, kaže, to se sve rastura. I zbog toga.

A kad se mole tu za pomoć i tako, ti ih vodiš kod ovog drveta?

– Ovde vodim... i ovako se moli tu, razumeš, tu se moli. Drugi put kad dođete, kad ne bude kišovito vreme, videćete to je plava ženska. Ona je plava ženska i molu se njojzi i svakome pomaže.

I još šta reče da ima?

– Ima tu i Sveta Marija, nekad se pokaže sa Isusa a nekad bez. E, sad je mokro, ne može da se vidi dobro fotografija. Čak i kruna se viđa.

Jel' ti misliš da je to Zajde Badži?

– Da.

A reko si mi da se još neko viđa?

– Ima, ženska, pa muškarac sa baretku, pa još jedna ženska.

A dete neko?

– Ne.

A ovamo ništa ne rade, nekakav ritual, sem što zapale sveću?

– Zapale sveću i nikakav ritual ne radu, samo zapalu sveću, neko ko je obećao kad im se ispunjava želja donese peškir i nešto drugo, čarape, i ostavi tu, niko ne može to da uzima sem mene... Uvek kad se skupljaji dobrovoljni prilozi, ma od kog, šiptarski cigani poslednji dinar ima ti izvadu iz džep da daju za tekiju, a ovi naši ne, daju po pet dinara, jedva se odluči da stavi u čašu.

A kako se ti zoveš?

– Asić Neša.

A po veroispovesti šta si, hrišćanin ili...?

– Slušajte, ja sam u stvari Rom, romske nacije sam, a inače ja sve crkve poštujem, a sad sam i sa pravoslavicima, oni dolazu kod mene kući, obučavaju me i ja učim Bibliju i sve to.

Ti si hrišćanin, po prezimenu se vidi, a poreklo ti je muslimansko?

– Kobajagi je ono poreklo, al' nije tačno, ja sam se u Srbiju rodio, i moji svi u Srbiju, ja se tretiram kao Srbijanac.

Od kada si ti čuo tu priču, da je ona imala krila, pa da je letela?

– Slušajte, imate vi... samo moram drugara da pitam u koji muzej je, ima podatke od nje.

Ali, dobro, ti to nisi čitao tamo, nego ti neko ispričao, čuo si od starijih ljudi?

– To isto moje godine čovek, naobrazovan i sve, on je u muzeju bio i obećao mi je da će mi donese sve podatke od nje i ja ću da napišem da svako pročita tu. A što se tiče, to je tačno, ovo što sam vam ispričao priču. Jer, pre svega ja, kad ne dođem tu, razumeš, na ovo sveto mesto, kad ne dolazim, onda tad kući dolazi... ukoliko ja nisam tu, ma ko bilo da se nalazi, ona se pojavljuje, kaže, pošaljite tog i tog na to i to mesto da čisti... I ja moram da dođem.

A jel' ti svaki dan dolaziš?

– Samo četvrtkom.

Jel' ti smatraš da je lepo to što ovde dolaze Romi koji su muslimani i pravoslavci?

– Pa, slušajte, bez obzira na nacionalnost, ona pomaže svakome. Jer tu dolaze i šlogirane, svakojake žene dolazu i nema kome da ne pomogne.

A jel' dolaze više žene nego muškarci?

– Nema to veze sa to.

A ne dolaze samo iz Niša, ovi gradski Romi?

– O, čak iz Leskovac dolazu... Aleksinac, Leskovac...

Dolaze i seoski Romi?

– Dolaze, kako da ne. Jedna, ne znam kako se zove, iz Aleksinac došla tu, počela da plače. Kažem, zašto plačete? Pa, kažem, moj muž je ovde u zatvor. Zbog čega? Šta znam, falsifikovane marke, uzeli od njega i namestili ga. Međutim, zapalila par puta, i molila se ovde da njenog muža oslobodu. Pa nije dalo ni mesec dana, muž je oslobođen.

A jel' ti smatraš da o ovom mestu neko treba da vodi računa da se sredi, grad...?

– Pa, trebalo bi... slušajte, molim vas... trebalo bi malo... Da je to neka crkva ovde, ne bi pravili ovaj smrad, nego, 'ajde, jebi mu mater, bez obzira, musliman je, ovo-ono... Ona je stvarno Turkinja, ali 'oću da ti kažem, da to ne valja ovde WC da se pravi. Gledajte, kako počinjete, od početka do kraja, ja sam to par puta čistio i ne vredi ništa. E, ovo..., skoro, prošlog četvrtka sam čistio i ujutru sam našao, da izvinete, smrad govna, pa uzeo sam, pa sam počistio i bacio sam, šta da radim. To je stvarno... I ne znam zašto... Ja sam bio u dogovor sa pijac, da ne diraju ogradu, pored ograde da se zida sa fugovanu ciglu dovde, jedno metar. Drugo, WC da se osposobi i da se betonira skroz od lokali do ovamo... i oni na sve pristali. Međutim, čekaju dozvolu... Stvarno bi trebali i naši Romi, i ovi odavde, da se ovo sredi, da se zagradi lepo, a ne da ovde prave WC.

Pa ne smeju u Tvrđavi bez dozvole da rade, ovo je istorijsko mesto i potrebna je specijalna dozvola...

– Hteo sam nešto da izjavim u vezi Romovi... Za vreme rata, što se... ja sam preživeo, ovo je drugi svetski rat. Pravio sam i skoro svi su dobili, a ja skoro ništa nisam dobio.

A, jel' ti neko bio u logoru ili tako nešto?

– Pa, bio otac, ali čekajte... Ima mlade osobe koje su primile za pretrpljeni stra', a ja još nisam dobio ništa.

A jel' si davao nešto?

– Dao sam fotokopiju, sve sam to pravio i poslao sam. Međutim, ništa. Oni koji radu u romsku upravu, oni izgleda mažu prste... Bio mi je otac u logoru, pa bila mi je tetka, ali oni su umrli ljudi. Pisao je brat za svi nas, a i za sebe. On je dobio, ja nisam takoreći. Ne znam, nije neka velika para, al' za mene... nisam neki bogataš, siromašan sam... oko 1600 maraka.

A, kaži mi, jedni izgovaraju Zajde Badža, drugi kažu Zajde Bači...?

– Zajde Badža... Zajde Badža."

KOMENTAR I ZAKLJUČCI

Teorijsko-pripremne radnje i audio-vizuelni postupci (snimanje intervjua s čuvarem kulturnog mesta i hodočanicima, fotografisanje čitavog kompleksa, neposredno posmatranje), sakupljeni iskustveni materijal o kvantitativnim i kvalitativnim ispoljavanjima današnjeg odnosa niških Roma prema Zajde Badži, osnažili su našu ključnu tezu o tome da je ovde reč o svojevrsnoj preradi otomanske legende u islamsko-hrišćansko romsko svetište i omogućili izricanje sledećih zaključaka.

1. Zajde Badža – kulturno mesto niških Roma – utemeljeno je na izvornoj otomanskoj legendi o pobožnoj devojci/ženi, Turkinji koja je verovatno živela u Nišu, u 16. veku. (Sličan motiv sreće se i u legendi o turbetu Muja Babe u Skadru, koji je, i sam sluga, svom gospodaru odneo u Meku pjatu sa halvom.) O muhamedanskom poreklu legende i same Zajde Badže uverljivo svedoče Evlija Čelebija, Feliks Kanic i Milan Đ. Milićević, čiji se zapis izdvaja preciznošću, autentičnošću i lepotom jezika. *Zajde Badža je sve do kraja XIX stoleća bila ekskluzivno kulturno mesto niških Turaka – ni jedan od zapisivača ne pominje Rome.* Iako nema materijalnih i pisanih dokumenata, to ne znači da pojedini pobožni niški Romi nisu učestvovali u slavljenju svetog prostora.

2. Romi pravoslavci su u Nišu i široj okolini još od nemanjićkog doba. Dolaskom Turaka, i sa njima Roma muslimana, menja se religijsko-konfesionalna karta romskog stanovništva. Mnogo je Roma musli-

mana: jedni – kao takvi došli sa otomanskim zavojevačima – i drugi, koji su, opstanka radi, iz hrišćanstva prešli na islam. Pravoslavni Romi su u manjini, ali ipak brojni. *Odlaskom Turaka, brzo i rigorozno brišu se tragovi islamske kulture i vere: nestaje oslonac za religijsko ispoljavanje malobrojnog, preostalog muslimanskog žvlja (pokoji Turčin i islamizirani Srbin; nešto zastupljeniji Rom musliman).*

3. Romi muslimani, izgubivši muhamedance kao oslonce islamske religije i odjednom ostavši u većinskom pravoslavnom okruženju, postaju isključivi baštinici legende o Zajde Badži i čuvari njenog kultnog mesta. Nastupa period romskog "prisvajanja" i stvaralačke prerade legende, kao i prilagodavanja kultnog mesta u skladu sa ljaremanskom prirodom njihove religiozne strukture. *Skoro vekovni proces preoblikovanja*, praćen, jednim krakom, neminovnim gubljenjem direktne i suštinske veze sa islamom – ostaju: blede sećanje na muhamedanstvo, tragovi u davanju imena (više muslimanska prezimena no imena) i dva raširenija obreda (više muslimansko sahranjivanje no sunećenje) – i drugim, povratkom u pradedovsku veru, u pravoslavlje, *vrhuni se ustanovljavanjem islamsko-hrišćanskog svetilišta*. Danas Zajde Badžu posećuju, poštuju i slave svi Romi bez obzira na pretke, konfesionalno poreklo, aktuelnu veroispovest ili religiozni status. (Najnoviji napisi o romskom svetilištu, oni N. Jašića i I. Trajkovića, poprilično su manjkavi, koriste samo "neuke" informatore i zapostavljaju proverenu književnost; I. Trajković čak ide dotle da, parafrazirajući M. Đ. Milićevića, čini očigledan falsifikat i Zajde Badžu proglašava za Srpkinju.)

4. *Sva je prilika da Zajde Badža potkrepljuje stav*, raširen u literaturi, *po kome Romi otkrivene religije prihvataju, najpre, iz nužde – formalno i mimikrijski – prisećajući se prapostojbinske vere, a kad se to zgodi, onda i mešaju hrišćanstvo i islam, što često završava u neobičnom preplitanju*. ("Ta specifična romska /ciganska/ vera /vrsta ljaremanstva/ odlikuje se time što izvesne hrišćanske elemente usvajaju i primenjuju u islamu, kao što su: krsna slava, sa izvesnim obredima koje vrši sveštenik u crkvi i sama obitelj u kući. Naporedo sa tim, ističu se islamski elementi, koje Romi hrišćani primenjuju u svojim verskim obredima." – T. Vukanović, 1983:222)

5. To, mnogima čudno, preplitanje sa kulturološkog aspekta ne predstavlja manju, naprotiv – bogatstvo je

po sebi i gledano iz ugla interkulturalističke prakse, tj. iz izvornog viševjekovnog iskustva života Roma u multietničkim i viševerским društvima. *Možda oni i u religijskom prostoru jesu primer drugima kako treba biti spreman i na davanje i na primanje, a ne samo na nametanje svoga creda i kulturnog modela.* Kao i u inim primerima romskog religijskog ispoljavanja, i u slučaju Zajde Badže ritualno praktikovanje ne ide na uštrb gubljenja sopstvenih kulturnih specifičnosti i narodnosnog identiteta. Posredi je *interkulturalna integracija* – ne asimilacija, a kamoli segregacija.

LITERATURA

- A. M. (2000), Spomenik ljubavi, *Niški vesnik*, 2 (5): 22.
- Bojanić, D. (1983), Niš do velikog rata 1683, u: *Istorija Niša I* (str. 107-169), Gradina/Prosveta, Niš
- Vukanović, T. (1983), *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*, Nova Jugoslavija, Vranje
- Đorđević, D. B. (2001a), *Pogledi na stare niške Rome* (pogovor knjizi N. Jašića *Stari niški Romi*, KSS, Niš)
- Đorđević, D. B. (pri.) (2001b), *Romska anketa – iskustva, izveštaji, preporuke*, Komrenski sociološki susreti, Niš
- Đorđević, D. B. i D. Todorović (1999), *Javor iznad glave (Klasična vera i romsko-pravoslavna seoska groblja)*, Komrenski sociološki susreti, Niš
- (2001), Zajde Badža (Prikaz starijih i novijih zapisa o romskom kulturnom mestu), u: *Vere manjina i manjinske vere* (str. 251-260), JUNIR/Zograf, Niš
- (2001/2002), Zajde Badža – kultno mesto niških Roma (Prerada otomanske legende u islamsko-hrišćansko svetilište), u: *Etno-kulturološki zbornik* (str. 77-82), knj. VII, Svrljig
- Đorđević, T. (1984), *Naš narodni život*, knjiga II i III, Prosveta, Beograd

- Đurović, B. i D. B. Đorđević (1996), Obredi pri velikim verskim praznicima kod Roma u Nišu, u: *Etno-kulturološki zbornik*, knj. II, Svrlijig
- Živković, J., Todorović, D., Jovanović, V. i D. B. Đorđević (2001), *Romske duše – različiti drumovi do romskih duša*, Knjiga časopisa *Teme*, Univerzitet u Nišu, Niš.
- Jašić, N. (2001), *Stari niški Romi*, Komrenski sociološki susreti, Niš.
- Kanic, F. (1985), *Srbija – zemlja i stanovništvo (od rimskog doba do kraja XIX veka)*, knjiga II, SKZ/Rad, Beograd
- Milićević, M. Đ. (1884), *Kraljevina Srbija – novi krajevi*, Kr. – srp. državne štamparije, Beograd
- Popović, T. (1983), Niš u delima putopisaca XVI – XVII veka. U: *Istorija Niša I* (str. 174-195), Gradina/Prosveta, Niš
- Petrović, V. (2000), *Niš u delima putopisaca od IV do XX veka*, izd. prir., Niš
- Petrović, S. (2000), Običaji svrljiških Roma. U: *Mitologija, magija i običaji* (str. 394-409), Prosveta, Niš
- Stajić, S. (2001), *Grejački Romi*, Komrenski sociološki susreti, Niš
- Stamenković, Đ. (1997), *Ključ stare Srbije – niške istorijske zanimljivosti iz dva veka*, Prosveta, Niš
- Todorović, D. i D. B. Đorđević (2000), O grupama, zanimanjima, običajima i veri Roma u delu Tihomira Đorđevića, *Teme*, 24(3-4): 313-333.
- Trajković, I. (1991), Romi – Cigani Niša, *Zbornik 6-7*, Narodni muzej, Niš
- (1997), Životinje, biljke i natprirodna bića u običajima i verovanjima niških Roma, *Etno-kulturološki zbornik*, knjiga 3, Svrlijig
- (2000), Romi – Cigani Niša, *Zbornik 9*, Narodni muzej, Niš
- Ćirić, J. (1979), Naselja Roma kao obeležja gradske periferije, *Leskovački zbornik*, 19 (19): 219-224
- (1995), Romi. U: *Enciklopedija Niša*, T. I., Priroda, prostor, stanovništvo (str. 183-186), Gradina, Niš